OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA TALABA-QIZLARNI ZO‘RAVONLIKDAN HIMOYA QILISHNING PSIXOLOGIK VA IJTIMOIY-PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Ahmadova Oysha Homid qizi

Buxoro xalqaro universiteti

Psixologiya va xorijiy tillar fakulteti

Psixologiya yo‘nalishi

1-bosqich M1-26 PSI guruhi magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida talaba-qizlarni zo‘ravonlikning turli shakllaridan himoya qilishning psixologik va ijtimoiy-pedagogik mexanizmlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Zo‘ravonlikning talaba-qizlar ruhiy salomatligi, emotsional barqarorligi, o‘zini o‘zi qadrlashi, ijtimoiy moslashuvi hamda ta’lim faoliyatiga ta’siri psixologik nuqtayi nazardan yoritiladi. Shuningdek, zo‘ravonlik oqibatida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavotir, depressiv holatlar, travmatik stress reaksiyalari va ijtimoiy chekinish kabi psixologik omillarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishda psixologik maslahat, psixologik qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy-pedagogik profilaktikaning ahamiyati asoslanadi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining zo‘ravonlikdan jabrlangan ayollarga birlamchi psixologik yordam ko‘rsatish bo‘yicha tavsiyalariga muvofiq, maqolada xavfsiz muhitni ta’minlash, jabrlanuvchining ehtiyojlarini inobatga olish, maxfiylik tamoyiliga rioya etish hamda tegishli mutaxassislarga yo‘naltirishga asoslangan yondashuvlar ko‘rib chiqiladi. Shu bilan birga, oliy ta’lim muassasalarida zo‘ravonlikning oldini olish, psixologik xizmat faoliyatini takomillashtirish, pedagoglar, tyutorlar, psixologlar va tegishli tashkilotlar o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishning tashkiliy-pedagogik imkoniyatlari yoritiladi. Maqola yakunida talaba-qizlarning psixologik xavfsizligini mustahkamlash, ularning huquqiy va

psixologik xabardorligini oshirish hamda zo‘ravonlikka nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy yondashuvlarning ahamiyati asoslanadi.

Kalit so‘zlar: talaba-qizlar, zo‘ravonlik, psixologik xavfsizlik, ruhiy salomatlik, psixologik himoya, psixologik maslahat, psixologik travma, ijtimoiy moslashuv, ijtimoiy-pedagogik profilaktika, oliy ta’lim, idoralararo hamkorlik, gender tengligi, tazyiq va zo‘ravonlikning oldini olish, psixologik reabilitatsiya, emotsional barqarorlik, stressga chidamlilik, psixologik farovonlik, viktimologik profilaktika, psixodiagnostika, psixokorreksiya, psixologik maslahat xizmatlari, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, shaxsiy chegaralar, zo‘ravonlikka nisbatan murosasiz munosabat, diskriminatsiya, huquqiy-psixologik savodxonlik, ta’lim muhiti xavfsizligi, destruktiv munosabatlar, psixologik resurslar, psixoprofilaktika, talaba shaxsining ijtimoiy-psixologik rivojlanishi.

Kirish.

Oliy ta’lim muassasalarida talaba-qizlarning huquqlari, ruhiy salomatligi va xavfsizligini ta’minlash zamonaviy ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. Ta’lim jarayonida yoki kundalik ijtimoiy munosabatlarda uchrashi mumkin bo‘lgan tazyiq va zo‘ravonlik talabalarning psixologik holati, o‘ziga bo‘lgan ishonchi, ijtimoiy munosabatlari va akademik faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, ayollarga nisbatan zo‘ravonlik depressiya, xavotir, travmadan keyingi stress belgilari va uyqu muammolari bilan bog‘liq. Shu sababli zo‘ravonlikning oldini olish, jabrlangan shaxslarni qo‘llab-quvvatlash va ularga tegishli xizmatlar orqali yordam ko‘rsatish muhim ahamiyatga ega. O‘zbekistonda mazkur yo‘nalishning asosiy huquqiy manbalaridan biri 2019-yil 2-sentabrdagi O‘RQ-561-sonli “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun hisoblanadi. Ushbu huquqiy asos zo‘ravonlikning oldini olish va xotin-qizlarni himoya qilishga doir choralarni belgilaydi.Shu nuqtayi nazardan, oliy ta’lim muassasalarida zo‘ravonlikka qarshi kurashish faqat huquqiy choralar bilan cheklanmasdan, psixologik yordam, ijtimoiy-pedagogik profilaktika va xavfsiz ta’lim muhitini shakllantirish bilan birgalikda amalga oshirilishi lozim.

1. Zo‘ravonlikning psixologik oqibatlari. Zo‘ravonlik jismoniy, psixologik, jinsiy va raqamli shakllarda namoyon bo‘lishi mumkin. Uning oqibatlari zo‘ravonlikning turi, davomiyligi, takrorlanishi va shaxsning individual xususiyatlariga bog‘liq.Psixologik nuqtayi nazardan zo‘ravonlik quyidagi holatlarga olib kelishi mumkin:

Emotsional o‘zgarishlar: qo‘rquv, xavotir, tushkunlik va ruhiy zo‘riqish.

O‘zini o‘zi qadrlashning pasayishi: o‘z qobiliyatlariga ishonchsizlik va mustaqil qaror qabul qilishda qiyinchiliklar.

Kognitiv qiyinchiliklar: diqqatni jamlash, ma’lumotni eslab qolish va ta’lim topshiriqlarini bajarishda muammolar.

Ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar: boshqalarga ishonmaslik, muloqotdan chekinish va ijtimoiy aloqalarning kamayishi. Mazkur oqibatlar barcha talabalarda bir xil namoyon bo‘lmaydi. Shu sababli psixologik holatni individual baholash, zarur hollarda mutaxassis yordamini tashkil etish muhimdir. Zo‘ravonlikdan jabrlangan shaxsga nisbatan ayblovchi munosabatda bo‘lish yoki uning kechinmalarini inkor etish mumkin emas.

2. Talaba-qizlarni himoya qilishning psixologik mexanizmlari. Psixologik himoya tizimi talabaning xavfsizlik ehtiyojlarini aniqlash, ruhiy holatini qo‘llab-quvvatlash va zarur yordamga yo‘naltirishga qaratilgan choralarni o‘z ichiga oladi. Birinchidan, **psixologik maslahat** orqali talabaning emotsional holati, muammolari va yordamga bo‘lgan ehtiyojlari aniqlanadi. Maslahat jarayonida ishonchli muhit yaratish, shaxsning qadr-qimmatini hurmat qilish va maxfiylik talablariga rioya etish zarur. Ikkinchidan, **psixoedukatsiya** talabalarga zo‘ravonlikning shakllari, uning psixologik oqibatlari, shaxsiy chegaralar va yordam so‘rash usullari haqida ilmiy asoslangan ma’lumot berishga xizmat qiladi.Uchinchidan, **stressni boshqarish usullari** emotsional zo‘riqishni kamaytirish va kundalik faoliyatni tiklashga yordam berishi mumkin. Bunda relaksatsiya mashqlari, moslashuvchan fikrlash ko‘nikmalari va muammolarni hal qilish usullaridan foydalaniladi.To‘rtinchidan, **psixologik diagnostika** talabaning ruhiy holatini va yordamga bo‘lgan ehtiyojini baholash imkonini beradi. Bunda standartlashtirilgan metodikalardan ularning ishonchliligi va maqsadga muvofiqligini hisobga olgan holda foydalanish lozim. Psixologik test natijalari o‘z-o‘zidan zo‘ravonlik faktini yoki klinik

tashxisni tasdiqlamaydi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti zo‘ravonlikdan jabrlangan ayollarga yordam ko‘rsatishda xavfsizlik, hurmat, maxfiylik va individual ehtiyojlarni hisobga olish tamoyillarini tavsiya etadi.

3. Ijtimoiy-pedagogik profilaktika mexanizmlari.

Oliy ta’lim muassasalarida zo‘ravonlikning oldini olish tizimli va uzluksiz profilaktik faoliyatni talab qiladi. Bunda pedagoglar, tyutorlar, psixologlar, talabalar turar joyi mas’ullari va muassasa rahbariyatining hamkorligi muhim o‘rin tutadi. Ijtimoiy-pedagogik profilaktikaning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

1. **Huquqiy savodxonlikni oshirish.** Talabalarga zo‘ravonlikdan himoyalanish huquqlari va murojaat qilish tartibini tushuntirish.

2. **Gender tengligini targ‘ib qilish.** Ta’lim muhitida kamsitish va tazyiqqa yo‘l qo‘ymaslik, o‘zaro hurmatni rivojlantirish.

3. **Profilaktik mashg‘ulotlar tashkil etish.** Sog‘lom munosabatlar, shaxsiy chegaralar, nizolarni zo‘ravonliksiz hal qilish va raqamli xavfsizlik mavzularida treninglar o‘tkazish.

4. **Murojaat mexanizmlarini takomillashtirish.** Talabalarning psixologik yordam olishi va zo‘ravonlik haqida xavfsiz xabar berishi uchun qulay sharoit yaratish.

5. **Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish.** Zarur hollarda talabalarni tegishli psixologik, tibbiy va huquqiy xizmatlarga yo‘naltirish. Profilaktika tadbirlari bir martalik ma’ruzalar bilan cheklanmasligi, muntazam ravishda tashkil etilishi va natijalari baholab borilishi kerak.

4. Psixologik yordam va idoralararo hamkorlik. Zo‘ravonlikdan jabrlangan talabalarga yordam ko‘rsatishda muassasa ichidagi psixologik xizmat bilan bir qatorda tegishli tibbiy, ijtimoiy va huquqiy xizmatlarning hamkorligi zarur. Dastlabki bosqichda talabaning xavfsizligi va shoshilinch ehtiyojlari baholanadi. Keyingi bosqichda uning roziligi va qonunchilik talablari hisobga olingan holda individual yordam rejasi ishlab chiqiladi. Ushbu reja psixologik maslahat, tibbiy yordam, huquqiy maslahat va zarur ijtimoiy ko‘makni qamrab olishi mumkin. Hamkorlik jarayonida har bir mutaxassisning vazifasi aniq belgilanishi, shaxsiy ma’lumotlarning himoyasi ta’minlanishi va jabrlangan

shaxsning qayta ruhiy jarohatlanishiga sabab bo‘lishi mumkin bo‘lgan harakatlardan qochish lozim. Bundan tashqari, ta’lim muassasasida zo‘ravonlik haqida murojaat qilish tartibi, mas’ul shaxslar va yordam olish imkoniyatlari to‘g‘risidagi ma’lumotlar talabalarga muntazam yetkazilishi kerak.

Xulosa

Oliy ta’lim muassasalarida talaba-qizlarni zo‘ravonlikdan himoya qilish psixologik, ijtimoiy-pedagogik va tashkiliy-huquqiy choralarni birlashtirgan tizimli yondashuvni talab etadi. Zo‘ravonlikning ruhiy salomatlik va ta’lim faoliyatiga salbiy ta’sirini kamaytirishda psixologik maslahat, profilaktik ta’lim, xavfsiz murojaat mexanizmlari va idoralararo hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Shu sababli oliy ta’lim muassasalarida talaba-qizlarning psixologik xavfsizligini ta’minlash, huquqiy xabardorligini oshirish va zo‘ravonlikka nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirishga qaratilgan tadbirlarni muntazam amalga oshirish lozim. Mazkur yondashuv talabalarning ruhiy farovonligini qo‘llab-quvvatlash va sog‘lom ta’lim muhitini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun, 2019-yil 2-sentabr, O‘RQ-561-son. LexUZ — rasmiy manba.

2. World Health Organization. *Responding to Intimate Partner Violence and Sexual Violence Against Women: WHO Clinical and Policy Guidelines.* Geneva, 2013. Rasmiy manba.

3. World Health Organization. *Health Care for Women Subjected to Intimate Partner Violence or Sexual Violence: A Clinical Handbook.* Geneva, 2014. Rasmiy manba.

4. World Health Organization. *Violence against women.* Rasmiy ma’lumot.